

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ З ПРОТОКОЛЬНОЮ ФОРМОЮ ДОСУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ

У процесі доказування можна умовно виділити дві його сторони: пізнавальну, розумову, що пов'язана з оцінкою доказів, і практичну, яка знаходить свій вияв у виявленні, закріпленні та перевірці доказів. Виявляються, закріплюються і перевіряються докази за допомогою слідчих і судових дій, а також інших процесуальних дій: шляхом витребування предметів і документів від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян. Докази можуть бути також подані підозрюваним, обвинуваченим, захисником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, а також іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями (ст.66 КПК України). Як слушно зауважує Р.С.Белкін, зі збирання доказів процес доказування тільки розпочинається, адже для того, щоб докази могли бути використані як засоби доказування, їх потрібно спочатку зібрати, тобто тим чи іншим передбаченим законом шляхом отримати в розпорядження слідчого чи суду саме як доказу, виділити зі всієї неосяжної великої кількості фактичних даних за ознакою їх значення для справи [3, с.28].

Під час досудової підготовки матеріалів у протокольній формі орган дізнання зобов'язаний встановити подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини), дані, які підтверджують винність правопорушника, дані про його особу, мотиви злочину тощо. Прийняття прокурором рішення про порушення кримінальної справи та складання ним обвинувального висновку передусім кримінально-процесуальна діяльність, яка тією чи іншою мірою регламентована ст.426 КПК. Така діяльність, на нашу думку, також являє собою доказування, оскільки являє собою збирання, перевірку та оцінку відомостей про факти, які мають значення для справи. Розглянемо особливості збирання доказів як елементу процесу доказування у справах з протокольною формою досудової підготовки матеріалів.

1. Особливе коло суб'єктів збирання доказів. Передусім це особи, які ведуть процес: дізнавач, начальник органу дізнання, прокурор, суддя. Відповідно до ст.426 КПК учасниками протокольної форми досудової підготовки матеріа-

лів є правопорушник, інші особи, від яких отримано пояснення, особи, що постраждали від злочину, які ще не мають процесуального статусу потерпілих. Процесуальне становище цих суб'єктів чітко не визначено в законі. Не є винятком і особа, щодо якої ведеться провадження. На думку С.Мельника і Л.Захожого, "за своїм становищем правопорушник тут найбільше нагадує підозрюваного" [8, с.27]. Проте, зрозуміло, що така особа не має статусу підозрюваного, оскільки підозрюваним особа може стати тільки після порушення кримінальної справи і за умови, що до неї застосовано затримання або запобіжний захід до притягнення як обвинуваченого (ст.43¹ КПК). У юридичній літературі робляться спроби вивести права "правопорушника" із положень інших статей, які стосуються інших учасників процесу. Так, А.М.Денисюк називає такі права: користуватися рідною мовою, подавати докази, оскаржувати дії і рішення органу дізнання, знайомитись з матеріалами, а також обов'язки з'являтися за викликом органів дізнання і суду, повідомляти про зміну місця проживання [4, с.15]. На наш погляд, назва "правопорушник" не є вдалою, бо вона ніби констатує вчинення злочину певною особою ще до того, як порушено за цим злочином кримінальну справу. Доцільніше цього учасника було б іменувати "особою, щодо якої ведеться досудове протокольне провадження". Необхідно також надати певні процесуальні права особі, яка постраждала від злочину. І правопорушнику, і постраждалому, і іншій особі, яка дає пояснення має бути надано право відмовитись давати пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, що впливає з ч.1 ст.63 Конституції України.

2. Встановлення законом скорочених строків для збирання доказів під час досудової підготовки матеріалів у протокольній формі. Згідно з ст.426 КПК орган дізнання не пізніше як у десятиденний строк встановлює обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, очевидців та інших осіб, витребує довідку про наявність чи відсутність судимості, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді.

У виняткових випадках, у разі неможливості в десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, цей строк може бути продовжений відповідним прокурором, але не більше як до двадцяти днів. У десятиденний строк провадження в протокольній формі передбачається не з'ясування наявності підстав для порушення кримінальної справи, а лише збирання доказової інформації (з'ясування обставин, що входять до предмету доказування) як підстави для направлення матеріалів прокурору, який і вирішуватиме питання про порушення кримінальної справи і складання обвинувального висновку. У законі не визначено, з якого ж моменту обчислювати строк протокольного провадження. Як слушно зазначає В.І.Басков, його необхідно обчислювати з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про злочин. Обчислення строку з моменту вчинення злочину є неправильним, бо орган дізнання не завжди може бути вчасно поінформованим про його вчинення [2, с.44]. Виходячи з чинного законодавства, обчислюватись строк протокольного провадження має по день винесення прокурором постанови про порушення кримінальної справи.

2. Обмежена кількість способів збирання доказів. При протокольній формі досудової підготовки матеріалів також повною мірою повинні виконуватись вимоги ст.22 КПК щодо всебічності, повноти і об'єктивності дослідження обставин вчиненого злочину. Зіставлення ст.426 і ст.64 КПК дозволяє з'ясувати зміст предмету доказування при протокольній формі досудової підготовки матеріалів. Так, п.1 ст.64 КПК вимагає встановлення події злочину (часу, місця, способу та інших обставин вчинення злочину). Частина 3 ст.426 КПК також приписує встановлення часу, місця і способу вчинення злочину і, як і п.2 ст.64 КПК, передбачає встановлення винності правопорушника і мотивів вчинення злочину.

Джерела, в яких містяться дані, що отримуються при досудовій підготовці матеріалів у протокольній формі, можна поділити на такі групи: 1) заяви, повідомлення та інші, зазначені у ст.94 КПК, джерела, які є приводом до порушення кримінальної справи, а в даному разі - приводом до початку протокольного провадження; 2) пояснення правопорушника та інших осіб; 3) протокол огляду місця події; 4) предмети; 5) документи з підприємств, установ, організацій, від посадових осіб і громадян; 6) документи, складені особою, що провадить досудову підготовку матеріалів у протокольній формі у зв'язку з цією підготовкою [7, с.173-174; 13, с.79-80].

Способи отримання фактичних даних у протокольному провадженні такі ж, як і в стадії порушення кримінальної справи: 1) проведення огляду місця події; 2) отримання пояснень; 3) витребування матеріалів; 4) подання документів і предметів громадянами, підприємствами, установами і організаціями; 5) проведення ревізій. У способах отримання фактичних даних, у засобах доказування виявляються загальні риси доказування в протокольному досудовому провадженні і доказування в стадії порушення кримінальної справи. Однак між цими двома видами доказування є відмінності у предметі та межах доказування. Доказування у стадії порушення кримінальної справи спрямоване на встановлення не всіх обставин вчиненого суспільне небезпечного діяння, а лише ознак злочину. Сукупність фактичних даних при цьому має бути такою, щоб можна було зробити хоча б висновок з припущенням про наявність цих обставин [6, с.139-140]. Отже, предмет і межі доказування в стадії порушення кримінальної справи значно вужчі, ніж у протокольному досудовому провадженні.

Розглянемо докладніше кожен зі способів збирання доказів за протокольною формою досудової підготовки матеріалів.

1. Огляд місця події. Під час досудової підготовки матеріалів у протокольній формі про такі злочини, як розкрадання державного, колективного чи індивідуального майна шляхом крадіжки, умисне знищення або пошкодження індивідуального майна громадян, незаконне полювання тощо практично неможливо дослідити всебічно і повно обставини вчинення злочину без огляду місця події. Тому особи, які провадять досудову підготовку, зобов'язані в необхідних випадках застосовувати цю слідчу дію, керуючись статтями 190-191 КПК. Огляд провадиться в присутності понятих, у необхідних випадках з участю спеціаліста, самого правопорушника, очевидців. Під час проведення огляду дозволяється застосовувати кіно-відеозйомку, звукозапис, фотозйомку, робити виміри, складати схеми. Хід і результати огляду заносяться до протоколу, який підписується особами, які при цьому присутні. Беручи до уваги, що проведення огляду предметів і документів може бути не менш невідкладним до порушення кримінальної справи ніж огляд місця події, доцільно, на наш погляд, закріпити в законі положення, згідно з яким до порушення кримінальної справи може бути проведено огляд предметів і документів, витребуваних з ініціативи особи, що провадить дізнання, а

також поданих особою, яка заявила про злочин або іншими особами.

2. Отримання пояснень. Отримання пояснень як спосіб збирання доказів, позбавлене елементів процесуальної форми, обов'язкової для допиту. Особа, яка дає пояснення, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань. Якщо особа ухиляється від явки для дачі пояснень, до неї не може бути застосовано примусовий привід. У подібних випадках особа, яка здійснює підготовку матеріалів у протокольній формі, має обмежитись роз'ясненням необхідності отримання пояснень, значення їх для вирішення питання про наявність або відсутності ознак складу злочину і винності чи невинності особи, зверненням до громадянського обов'язку особи розповісти все, що їй відомо про обставини події, яка досліджується. При цьому кожній такій особі роз'яснюється її конституційне право не давати пояснень щодо себе, членів її сім'ї та близьких родичів (ч.1 ст.63 Конституції України). Пояснення правопорушника і очевидців, як і протокол допиту в кримінальній справі, повинні відповідати певним вимогам і містити необхідні реквізити: дані про час і місце дачі пояснення; про посаду і прізвище особи, яка взяла пояснення; анкетні дані про особу, від якої отримано пояснення, про характер і особливості вчиненого злочину, що викладаються від першої особи. Зазначається також, в яких стосунках перебувають між собою правопорушник і особа, котра постраждала, або ж інша опитувана особа, що буде мати значення під час оцінки доказів.

3. Подання предметів і документів громадянами, підприємствами, установами, організаціями. На практиці при застосуванні цього способу збирання доказів виникають певні труднощі. На жаль, законодавець, вказавши на можливість збирання доказів шляхом їх подання, не визначив порядку виконання даної процесуальної дії. Прийняття поданих доказів часто фіксується в протоколах (актах) добровільної видачі, актах вилучення та інших документах. Незважаючи на те, що в названих документах містяться, як правило, важливі відомості про обставини походження і прийняття поданих доказів, суд в подальшому відмовляються розглядати такі документи як джерела доказів, передусім через неясність їх процесуальної природи.

На нашу думку, з метою забезпечення можливості використання отриманих предметів і документів як доказів необхідно закріпити в за-

коні порядок подання цих об'єктів, згідно з яким особа, яка передала об'єкт, має бути допитана про обставини його виявлення (при провадженні у протокольній формі отримати у цієї особи пояснення). Факт передачі об'єкта повинен бути зафіксований у протоколі з зазначенням, ким, коли, який предмет чи документ (з докладним його описом) подано в орган дізнання. Якщо предмет чи документ виявлено працівником органу дізнання під час оперативно-розшукових дій, його може бути подано з рапортом цієї особи, в якому зазначаються час, місце і обставини виявлення поданого об'єкта. При цьому потрібно наголосити на новій редакції ч.2 ст.65 КПК, яка передбачає, що фактичні дані як докази встановлюються також протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів [1, Ст. 187]. Вона означає легалізацію в КПК ще одного способу збирання та перевірки доказів, який може бути використаний і в протокольній формі досудової підготовки матеріалів, адже можливість проведення оперативно-розшукових заходів не зумовлюється наявністю порушеної кримінальної справи.

4. Витребування доказів. Цей спосіб збирання доказів охоплює не тільки направлення вимоги про подання певного предмета чи документа особою, яка ним володіє, а й виконання вимоги, тобто пред'явлення предмета чи документа в натурі, прийняття поданого об'єкта, відображення всіх цих дій, без яких вимога не може вважатися способом одержання доказів, у матеріалах справи [11]. Багато авторів правильно віддають перевагу письмовому витребуванню предметів і документів [12, с.122]. Письмовий запит підвищує гарантії точного і оперативного його виконання і зменшує ризик втрати витребуваних матеріалів. Факт фіксування прийняття витребуваних предметів чи документів складанням протоколу видається найбільш вдалим. Письмову форму запиту, а також складання протоколу прийняття предметів чи документів необхідно закріпити в законі.

5. Проведення на вимогу органу дізнання ревізії, яка відповідно до ст.2 Закону України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" є методом документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, додержання законодавства з фінансових питань, достовірність обліку і звітності, способом документального виявлення недостач, розтрат, присвоєння, краді-

жок коштів і матеріальних цінностей, запобігання фінансовим зловживанням (Відомості Верховної Ради України. - 1993. №13). Зазначимо, що у разі проведення ревізії за дорученням особи, яка провадить досудову підготовку у протокольній формі, процесуальною дією слід вважати лише дачу відповідного доручення у вигляді постанови, саме ж провадження ревізії процесуальною діяльністю не є, являє собою адміністративно-господарську діяльність, що регулюється відомчими актами [10, с.374].

До зазначених вище способів збирання доказів під час провадження у протокольній формі, можна, на нашу думку, додати ще один. Стаття 187 КПК у редакції Закону від 21 червня 2001 року дозволяє з метою запобігти злочину до порушення кримінальної справи, а, отже, і під час провадження в протокольній формі досудової підготовки матеріалів, застосовувати арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку.

Отже, збирання доказів як елемент процесуального доказування існує і в досудовому провадженні, яке здійснюється в протокольній формі. Його зміст складають огляд місця події, а також сукупність інших процесуальних дій, які дають можливість органу дізнання з'ясувати обставини вчинення злочину і особу, яка його вчинила. Можливості такого з'ясування доцільно було б розширити, дозволивши шляхом внесення до КПК України змін під час протокольної форми досудової підготовки матеріалів провадити ще й інші слідчі дії, зокрема огляди предметів і документів, а також призначення експертиз, які б не обмежували права учасників процесу (зокрема, судово-медичної для з'ясування характеру і тяжкості тілесних ушкоджень).

Список літератури

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №34-35. - Ст. 187.

2. Басков В.И. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. - М.: Юрид. лит., 1989. - С.44.

3. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. - М.: Наука, 1966. - 28.

4. Денисюк А.М. Протокольная форма досудової підготовки матеріалів, здійснювана працівниками органів внутрішніх справ. - К., 1993. - С.15.

5. Карнеева Л.М. Доказывание в советском уголовном процессе. - Волгоград: ВСШ МВД СССР. 1988.- С.32-33.

6. Кузнецов Н.П. Процессуальная форма возбуждения уголовного дела // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. —Воронеж, 1979. — С. 139-140.

7. Ленский А.В., Трубникова Т.В., Якимович Ю.К. Дифференциация уголовного процесса. - М., 2000. - С. 173-174.

8. Мельник С., Захожий Л. Вопросы, возникающие при применении протокольной формы досудебной подготовки материалов // Сов. юстиция. - 1987. - №1. - С.27.

9. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. - К.: Вища школа, 1984. - С.11.

10. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Изд. 2-е, - М.: Юрид. лит., 1973. - С.374

11. Федоров В.И. Истребование предметов и документов в уголовном процессе // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. — Куйбышев, 1989. - С. 140-146.

12. Шейфер С.А. Собираение доказательств в советском уголовном процессе. - Саратов, 1986. - С. 122.

13. Якимович Ю.К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства. - Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. - С.79-80.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2001 р.

Peculiarities of the process of assembly of proofs in cases with the report form of pretrial proceedings **Summary**

In the article on the basement of analysis of the normative - legal acts and legal practice the conclusion is made, that assembly of the proofs as the element of procedural proof exists in pretrial proceedings, which is carried out in the report form. Its contents consists of a place of an accident, so as totality of other procedural actions, which enable an agency of inquiry to ascertain the circumstances of a crime and person, who has committed it.